

TOM HOLLAND

PANSTVÍ KŘÍŽE

JAK SE FORMOVALA DUŠE ZÁPADU

DO K O R Á N

Tom Holland

PANSTVÍ KŘÍŽE

Jak se formovala duše Západu

Dokořán

Tom Holland
PANSTVÍ KŘÍŽE

Āak se formovala duše Západu

Copyright © Tom Holland 2019

Translation © Petr Holčák, 2022

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnořována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Z anglického originálu *Dominion. The Making of the Western Mind*
přeložil Petr Holčák.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Alžběta Knappová.

Obálka, grafická úprava, sazba a konverze
do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2022 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5,
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz.

ISBN 978-80-7675-110-1 (pdf)

ISBN 978-80-7675-111-8 (epub)

ISBN 978-80-7675-112-5 (mobi)

(pdf - 1197. publikace, 398. elektronická;
epub - 1198. publikace, 399. elektronická;
mobi - 1199. publikace, 400. elektronická)

*Památce Deborah Gillinghamové.
Velmi milované, velmi postrádané.*

OBSAH

Poděkování ... 11

Předmluva ... 13

ANTIQUITAS

I Athény ... 29

II Jeruzalém ... 51

III Misie ... 79

IV Víra ... 103

V Charita ... 129

VI Nebe ... 149

VII Exodus ... 165

CHRISTIANITAS

VIII Konverze ... 183

IX Revoluce ... 201

X Pronásledování ... 223

XI Tělo ... 243

XII Apokalypsa ... 261

XIII Reformace ... 279

XIV Kosmos ... 299

MODERNITAS

XV Duch ...	321
XVI Osvícení ...	343
XVII Náboženství ...	365
XVIII Věda ...	383
XIX Stín ...	403
XX Láska ...	427
XXI Woke ...	449
<i>Poznámky ...</i>	<i>473</i>
<i>Bibliografie ...</i>	<i>505</i>

Miluj a jednej, jak rozumíš.

svatý Augustin

Že pocituješ něco jako správné, může mít příčinu v tom, že jsi o sobě nikdy nepřemýšlel a slepě jsi přijímal, co ti bylo od dětství označováno za správné.

Friedrich Nietzsche

All you need is love

John Lennon a Paul McCartney

PODĚKOVÁNÍ

Jsem nesmírně vděčný mnoha těm, kdo mi při práci na této knize pomáhali a povzbuzovali mě. Tímto děkuji: svým báječným redaktorům Richardu Beswickovi, Laře Heimertové a Zoe Gullenové; Susan de Soissonsově za její rady a trpělivost; Patricku Walshovi, nejlepšímu z agentů; všem těm z dlouhé řady lidí, kteří četli jednotlivé kapitoly nebo celou knihu, když to ještě byly teprve zárodečné verze na počítačovém monitoru, nebo mi pomohli s odpověďmi na různé otázky: Richardu Beardovi, Nigelu Biggarovi, Piersu Brendonovi, Fergusovi Butler-Galliemu, Paulu Cartledgeovi, Thonymu Christiemu, Caroline Dodds-Pennockové, Charlesi Fernyhoughovi, Dimitře Fimiové, Johnu Fitzpatrickovi, Peteru Frankopanovi, Judith Gardinerové, Michaelu Goldfarbovi, Jamesi Hannamovi, Damianu Howardovi, Larrymu Hurtadovi, Christopheru Insoleovi, Julii Jordanové, Franku McDonoughovi, Anthonyemu McGowanovi, Timu O’Neillovi, Seanu Oliver-Deeovi, Gabrielu Saidu Reynoldsovi, Alecu Ryriemu, Michaelu Snapeovi, Guyi Waltersovi, Keithu Wardovi, Timu Whitmarshovi a Tomu Wrightovi; Bobu Mooreovi jsem vděčný za to, že napsal knihy, které jako první podnítily můj zájem o témata této knihy, za jeho nesmírnou velkorysost a za jeho ochotu číst čerstvě napsané kapitoly; Jamiemu Muirovi za to, že byl – jako vždy – prvním, kdo četl rukopis po jeho dokončení a že je nejoddanějším z mých přátel; Kevinu Simovi za to, že mi vždy vyhověl a nikdy ho neunavilo mě poslouchat; Charliemu Campbellovi a Nicholasi Hoggovi za to, že mi vlévali do žil čerstvou krev a že bez nich by léta, jež jsem strávil sepisováním této knihy, nebyla ani z poloviny tak příjemná. A zejména děkuji Sadie, své milované ženě, a Katy s Elizou, svým stejně milovaným dcerám. Jsou pro mě cennější než všechny drahokamy světa.

PŘEDMLUVA

Asi tři nebo čtyři desetiletí před narozením Krista byl na pahorku Eskvilin postaven první vyhříváný bazén v Římě. Umístěn byl v prvotřídní lokalitě, hned za starými městskými hradbami. Během doby se z toho stane místo, kde se budou ukazovat nejbohatší lidé tehdejšího světa, a rozlehlé prostranství zaplní luxusní vily a zahrady. To, že území za Eskvilinskou bránou zůstalo tak dlouho nezastavěno, mělo svůj důvod. Dlouhá staletí, od samých počátků Říma, to bylo místo určené mrtvým. V době, kdy se zde začal stavět bazén, ještě ve vzduchu visel mrtvolný zápach. Do příkopu, někdejší součásti starého obranného systému města, se házela mrtvá těla lidí příliš chudých na to, aby mohli být pochováni v hrobkách. Sem se odhazovaly mrtvoly otroků, „jež z jejich komůrek těsných házeli ven“.¹ Jejich těla obírali na kost supi, kteří se sem slétali v tak početných hejnech, že se jim říkalo „eskvilínští ptáci“.² Nikde v Římě nebyl postup gentrifkace tak dramatický jako tady. Mramorová obložení, zpívající fontány, voňavé květinové záhony: to všechno vyrostlo na zádech mrtvých.

Tato rekultivace se však neodehrála přes noc. Ještě desítky let od začátku zvelebování území za Eskvilinskou bránou bylo nad místem zvaným Sessorium stále vidět kroužící supy. Zůstalo to tady tím, čím to bylo vždy: „popravištěm otroků“.³ Na rozdíl od arén, v nichž zločinci chodili na smrt pro potěchu jásajících davů, toto místo publikum nijak nelákalo. Neposlušní otroci zde byli přibíjeni na kříže a takto ponecháni na očích veřejnosti jako pláty masa vystavované ve stánkách na tržnici. Ještě v době, kdy se ve vznikajícím eskvilinském parku začaly sázet rostliny dovezené z exotických krajů, zde jako symboly pochmurné minulosti zůstaly kříže podobné holým stromům. Žádný způsob usmrcování nebyl mučivější a pohrdavější než ukřižování. Být nahý zavěšen na kříži, „už předtím zmrzačený, už předtím sražený a s ohybným hrbem vpředu i vzadu“,⁴ nebýt schopen odehnat dotírající ptáky – takový osud, shodovali se římské intelektuálové, bylo to nejhorší, co bylo možné si představit. Proto také byl tento trest pova-

žován za ideálně vhodný pro otroky. Bez něj by se mohl celý řád města zhroudit. Luxus a velkolepost, jimiž se Řím chlubil, závisely vpořádku na tom, že ti, na jejichž bedrech stojí, zůstanou tam, kde jsou. „Když však nyní máme ve svém služebnictvu pronárody, mající zcela jiné zvyky, cizí náboženství nebo také žádné, takovou sběr neudržíš jinak na uzdě než strachem.“⁵

Blahodárný vliv hrozby ukřižování na ty, kdo by mohli ohrožovat řád státu, se sice chápal jako něco samozřejmého, přístup Římanů k tomuto trestu nicméně poznamenávala silná rozpolcenost. Pokud měl sloužit jako odstrašující prostředek, musel se přirozeně odehrávat na očích veřejnosti. Nebylo výmluvnějšího důkazu nezdařené vzpoury než pohled na stovky a stovky křížů, na nichž visí mrtvá těla, ať už lemují silnice, nebo jsou hromadně vztyčeny na dohled od odbojného města, na okolních kopcích zbavených stromů. I v dobách míru popravčí své oběti vystavovali na celou řadu vynalézavých způsobů: „Někteří pověsili odsouzence hlavou dolů, druzí mu probodli slabiny kůlem, jiní mu roztáhli paže na kříž.“⁶ Ve vystavování ukřižovaných zraku veřejnosti se však skrýval jeden paradox. Puch z mrtvol vyvolával takovou hanbu, že mnozí se cítili pošpiněni už jen pohledem na ukřižované. Přestože Římané chápali tento postih jako „poslední a nejvyšší trest“,⁷ důrazně odmítali možnost, že by jej vymysleli oni sami. Takové mučení mohly vynalézt jen bytosti proslulé svým barbarstvím a krutostí: možná Peršané, možná Asyřané, snad Galové. Na přibíjení člověka na kříž – latinsky *cruce* – bylo odpudivé úplně všechno. „Vždyť už samotné to slovo zní našim uším nelibě.“⁸ Křižování vzbuzovalo takový odpor, že otroci odsouzení k smrti byli popravováni na tom nejhorším a nejodpornějším kusu území za městskými hradbami; když se pak Řím rozrostl za své původní hranice, dokázaly zápach této hanby zamaskovat jen ty nejexotičtější a nejaroromatictější rostliny světa. Proto také se o popravách na kříži, přes jejich všudypřítomnost, jen málokdo obtěžoval příliš přemýšlet. Důležitý byl jen řád, řád milý bohům a prosazovaný magistráty, lidmi disponujícími veškerou autoritou nejmocnější síly světa – ne způsob, jak je odstraňována havěť, o níž se předpokládalo, že bude tento posvátný řád ohrožovat. Zločinci lámaní na mučících nástrojích: kdo byla taková špína, aby zajímala urozené a slušné lidi? Smrt některých lidí byla něčím tak ohavným a bídným, že bylo nejlepší vůbec se o něco takového nestarat.

Neudivuje tedy ani tak to, že ve starověké literatuře nenajdeme mnoho podrobnějších popisů ukřižování, jako spíše fakt, že nějaký takový popis vůbec máme.* Poté, co těla ukřižovaných oklovali ptáci, bývala obvykle naházena do společného hrobu. V Itálii je tahali na háčích hrobníci v červeném oděvu a zvonili přitom na zvonky. Zmučená těla pak pohřbila řídká zemina a naprosté zapomnění. Bylo to součástí jejich osudu. Pravidlo všeobecného mlčení kolem poprav ukřižováním nicméně narušila jedna výjimka. Ze starověku se nám dochovala čtyři detailní líčení postupu odsuzování člověka k přibití na kříž a provedení poprav. Pozoruhodné je, že všechny popisují tutéž událost: ukřižování, které se odehrálo šedesát až sedmdesát let po vybudování prvního vyhřívaného bazénu v Římě. Dějištěm poprav však nebyl Eskvilin, ale vrch za hradbami Jeruzaléma zvaný Golgota, „což znamená Lebka“.⁹ Popraveným byl Žid jménem Ježíš, potulný kazatel z tehdy neznámého městečka Nazaretu v Galileji, oblasti severně od Jeruzaléma, a odsouzen byl za hrdelní zločin proti římskému řádu. Ona čtyři nejstarší podání jeho poprav, sepsaná několik desetiletí po jeho smrti, popisují, co ukřižování v praxi obnášelo. Odsouzený Ježíš byl po rozhodnutí soudu předán vojákům ke zbičování. Poté, jelikož tvrdil, že je „král Židů“, ho jeho strážci podrobili posměchu, plivali na něj a na hlavu mu nasadili korunu z trnů. Až poté, zmláceného a zkrvaveného, ho vyvedli na jeho poslední cestu. Na ní si sám táhl kříž, s nímž proklopýtal Jeruzalémem – což bylo pro všechny sledující lákavou podívanou a varováním zároveň – a nakonec došel na Golgotu.** Tam mu byly ruce a nohy probity hřeby a byl přibit na kříž. Po smrti mu byl bok probodnut kopím. O základních faktech tohoto líčení není důvod pochybovat. Přijímají je většinou i ti nejskeptičtější historici. „Smrt Ježíše Nazaretského na kříži je nepopíratelný fakt, průkazně jediný nepopíratelný fakt týkající se jeho osoby.“¹⁰ Jeho utrpení jistě nebylo ničím výjimečným. Bolest a poni-

* Popisy tohoto trestu jsou ve starověkých zdrojích dokonce tak vzácné, že Gunnar Samuelsson v nedávné monografii o této praktice tvrdí (sporně), že „před popravou Ježíše žádný přesně definovaný trest zvaný ukřižování neexistoval“ (s. 205).

** O Ježíši se sice v evangeliích píše, že nesl *stauros*, což je řecké slovo pro kříž, pravděpodobnější však je, že nesl jen jeho příčné břevno, latinsky *patibulum*. „Nechte ho nést městem své *patibulum* a pak necht' je přibit na kříž.“ To napsal několik století před ukřižováním Ježíše římský dramatik Plautus.

žování spolu s prodlužováním hrůzy „nejbídnejší smrti“¹¹, to vše bylo v dějinách Říma společným údělem velkého počtu lidí.

Společným údělem mnoha však rozhodně nebyl osud Ježíšova mrtvého těla. To bylo po sejmutí z kříže ušetřeno vhození do společného hrobu. Jeden Ježíšův zámožný obdivovatel si jej vyžádal, nechal jej s úctou ošetřit, přichystat k pohřbení a uložit do hrobu, který byl poté zatarasen těžkým balvanem. Tak to alespoň podávají všechna čtyři nejstarší vyprávění o Ježíšově smrti – vyprávění, která dostala řecký název *euangelia*, „dobré zprávy“ či „radostné zvěsti“, a my je známe jako evangelia.* Jsou to vcelku věrohodná líčení. Díky archeologickým dokladům víme, že tělům ukřižovaných se mohlo za určitých okolností dostat důstojného pohřbu v kostnicích za zdi Jeruzaléma. Překvapivější – ne-li zcela neslýchaná – však jsou vyprávění o tom, co se dělo dál. Jak žena, která přišla k hrobu, uviděla, že kámen, který uzavíral jeho vchod, je odvalený. Jak se Ježíš během následujících čtyřiceti dní zjevoval svým stoupencům, a to nikoli jako duch nebo oživlá mrtvola, ale jako bytost vzkříšená v nové, majestátní podobě. Jak vstoupil na nebesa a má se v budoucnu opět vrátit na zem. Jak bude za nějaký čas oslavován, už ne jen jako člověk, ale jako bůh. Tím, že zažil nejtrýznivější skon, jaký si lze představit, přemohl i samu smrt. „Proto ho Bůh vyvýšil nade vše a dal mu jméno nad každé jméno, aby se před jménem Ježíšovým sklonilo každé koleno – na nebi, na zemi i pod zemí...“¹²

Naprostá neobvyklost toho všeho pro většinu lidí římského světa ovšem nespočívala v představě, že smrtelník by se mohl stát bohem. Hranice mezi nebeským a pozemským se všeobecně považovala za prostupnou. V Egyptě, nejstarší monarchii světa, byli králové po celé věky uctíváni jako bohové. V Řecku se vyprávěly pověsti o Héraklovi, „hrdinovi, jenž se stal bohem“¹³, svalnatém zabijákovi mytologických příšer, který po vykonání impozantních úkolů odešel z tohoto světa v plamenech pohřební hranice, kterou si sám postavil, a připojil se k nesmrtelným. Mezi Římany se vyprávěla podobná báj o Romulovi, zakladateli jejich města. V desetiletích, která předcházela ukřižování Ježíše, se tempo povyšování mezi bohy začalo zrychlovat. Římská moc se zvětšila natolik, že každý, komu se v tomto systému podařilo stát se

---

* Také ve vůbec nejstarších křesťanských textech, jimiž jsou listy apoštola Pavla, se píše, že Ježíš byl „pohřben“. (První list Korintským, 15, 4).

svým vlastním pánem, musel působit spíše jako bůh než jako člověk. Nanebevstoupení jednoho z nich, vojenského diktátora Julia Caesara, bylo provázeno na nebi září hvězdy s ohnivým ohonem; když na nebe vstupoval Caesarův adoptovaný syn, který dostal jméno Augustus, zvěstoval to jeho duch, který – stejně jako v Héraklově případě – stoupal z jeho pohřební hranice. Dokonce i skeptici, kteří odmítali možnost, že by se normální smrtelník mohl doopravdy stát bohem, rádi uznávali, že takové přesvědčení má svou hodnotu pro obec. „Neboť lidský duch, který je o sobě přesvědčen, že má božský původ, bude povzbuzen ke konání velkých skutků, bude jich dosahovat rázněji a díky svému osvobození od starostí je bude vykonávat úspěšněji.“¹⁴

Božství bylo tedy vyhrazeno těm největším z velkých: vítězům, hrdinům a králům. Jeho měřítkem byla moc trýznit nepřátele a sám netrpět: přikovat je ke skalnatému vrcholu hory nebo je přeměnit na pavouky, oslepit je a po dobytí světa je ukřižovat. Že by někdo, kdo byl sám ukřižován, mohl být oslavován jako bůh, to museli lidé po celém římském světě považovat za něco skandálního, obscénního a groteskního. Navýsost urážlivé to však bylo zvláště pro jeden z národů říše: pro ten, z něhož pocházel sám Ježíš. Židé – na rozdíl od těch, kdo je tehdy ovládali – nevěřili, že člověk se může stát bohem; věřili naopak, že existuje pouze jedno všemocné a věčné božstvo. Tohoto stvořitele nebes a země uctívali jako Boha nejvyššího, Hospodina zástupů, Pána světa. Jeho příkazy se řídily celé říše a hory se rozpouštěly jako vosk. Tvrdit, že tento jejich Bůh má syna, který trpěl jako otrok a byl umučen na kříži, bylo něco natolik nemyslitelného, že to u většiny Židů vyvolávalo odpor. Jen stěží si bylo možné představit skandálnější převrácení nejhlubších předpokladů jejich víry. Nebylo to jen rouhání, byl to projev šílenství.

I ti, kdo byli přesvědčeni, že Ježíš je *Christos*, „pomazaný“ od Pána Boha, možná zapochybovali, když na vlastní oči sledovali, jak zemřel. „Křesťané“, jak se jim začalo říkat, věděli stejně dobře jako ostatní, co všechno se v římské říši s ukřižováním spojuje. „Jsme od Boha povoláni skrze opovržené a potupné tajemství kříže.“¹⁵ To napsal století a půl po Ježíšově narození Justin, přední křesťanský apologeta své generace. Umučení Syna nejvyššího Boha bylo něčím tak hrůzně otřesným, že na jeho vizuální zobrazování nikdo ani nepomyslel. Ti, kdo přepisovali evangelia, nanejvýš tu a tam kreslili nad řeckým slovem

pro „kříž“ nenápadné piktogramy, které odkazovaly na ukřižovaného Krista, jinak ale ponechávali zobrazování jeho popravu mágům a satirikům. Pro mnohé v římském světě to však nebyl takový paradox, jak to může na první pohled vypadat. Některá tajemství byla natolik hluboká, že smrtelníci neměli jinou možnost než je nechat zahalená. Jas vyzařovaný bohy lidské oko příliš oslňoval. Naproti tomu podívaná na mučení a usmrcení Syna nejvyššího Boha nikoho neoslepovala; křesťané si sice zvykli dělat rukou kříž na znamení zbožnosti a rozjímat s hlubokou úctou nad evangelijními líčeními utrpení jejich Spasitele, zpočátku se nicméně zobrazování těchto scén spíše vyhýbali.

Ježíšovo ukřižování se začalo stávat přijatelným tématem umělecké tvorby až několik staletí po Ježíšově smrti, v době, kdy ho už kupodivu uznávali jako Krista i caesarové. Do konce 4. století n. l. přestal být kříž považován za něco ostudného. Poté, co smrt na kříži jako trest o řadu desetiletí dříve zakázal první křesťanský císař Konstantin I., stalo se ukřižování pro římský lid symbolem triumfu nad hříchem a smrtí. Umělec, který tuto scénu vyřezával do slonoviny, Ježíše obvykle ztvárňoval se skrovnou bederní rouškou, jakou nosili atleti, a se stejně vyvinutými svaly, jakými se chlubilí staří bohové. V době, kdy západní polovina říše začala císařům prokluzovat mezi prsty a dostávala se stále více pod vládu barbarských nájezdníků, ve východní půlce impéria, kde římská moc přetrvala, dodával kříž těžce zkoušeným lidem jistotu, že vítězství bude nakonec jejich. V utrpení Krista spatřovali znamení porážky zla. Proto také nebyl v té době nikdy zobrazován jako ten, kdo trpí, ale vždy jako ten, kdo je i přes své mučení vítězem. V jeho výraze byla patrná vyrovnanost a klid. Dosvědčovalo to, že je vskutku Pánem světa.

V říši, již dnes nazýváme Byzantskou, která se ale nikdy nepřestala prohlašovat za Římskou, se tak symbolem božského majestátu stala mrtvola. Byzanc však nebyla jedinou křesťanskou říší. Na latinském Západě se za zhruba tisíc let od narození Krista rodila nová revoluce. Mezi zdejšími křesťany bylo stále více těch, kteří se už nechtěli vyhýbat pohledu na brutální hrůzu ukřižování a toužili naopak upřít na tuto scénu plně svůj zrak. „Proč, ach má duše, jsi tam nebyla, abys byla probodnuta mečem hořkého zármutku, žes nevydržela dívat se, jak prorážejí bok tvého Spasitele kopím? Proč nesneseš pohled na to, jak hřeby prorážejí ruce a nohy tvého Stvořitele?“¹⁶ Tato modlitba,

sepsaná kolem roku 1070, se neobracela jen k Bohu, který panoval ve slávě na výsostech, ale i k odsouzenému zločinci, jímž byl Kristus ve chvíli, kdy umíral ponižující smrtí. Její autor, vynikající učenec původem ze severní Itálie jménem Anselm, byl mužem vznešeného původu: dopisoval si se šlechtičkami a byl společníkem králů. Byl to kníže církve – latinsky *ecclesia* čili „shromáždění“ křesťanského lidu – a spojoval v sobě urozený původ, intelektuální zdatnost a proslulost. Přestože patřil mezi ty, kdo se snažili ovlivnit osud křesťanského světa, jeho vlastní věhlas mu naháněl hrůzu. Když ho jmenovali do čela církve v Anglii, byl tak rozrušený, že mu začalo silně krváčet z nosu. „Sám pojem osobního majetku v něm budil děs.“¹⁷ Při pohledu na obklíčeného zajíce propukl v pláč a prosil, aby vyděšené zvíře bylo puštěno na svobodu. Bez ohledu na to, jak vysoké postavení získal, nikdy nezapomněl, že jeho Spasitel ho vykoupil v ponížení, nahotě a pronásledování. Ve své modlitbě k ukřižovanému Kristu, která byla přepisována a čtena po celém latinském Západě, Anselm vyjádřil zásadně nové chápání křesťanského Boha: takové, v němž se klade důraz nikoli na jeho triumf, ale na jeho trpící lidskost.

„V tomto nářku jsme náhle a šokujícím způsobem svědky zásadního zlomu...“¹⁸ V Ježíši zpodobovaném středověkými umělci, zkrvaveném, zkrvaveném a umírajícím, by jeho popravčí už oběť ukřižování poznávali: už to nebyl Kristus vyrovnaný a vítězný, ale ztrápený bolestí stejně, jako jí byl ztrápený každý mučený otrok. Středověká reakce na tento výjev však měla velmi daleko do směsi odporu a opovržení, kterou v pohledu na ukřižované projevovali lidé starověku. Když tito muži a ženy hleděli na zobrazení svého Pána přibitého na kříži, na hřeby, které mu prorazily šlachy a kosti jeho chodidel, na paže tak napjaté, jako by byly vyrvány z kloubů, na to, jak se mu hlava korunovaná trny propadla na hrud', v takové chvíli nepocítovali opovržení, nýbrž soucit, lítost a strach. Ve středověké Evropě rozhodně nebylo málo křesťanů, kteří se s utrpením svého Boha mohli ztotožňovat. Bohatí dál dupali po chudých. Na kopcích stály šibenice. Sama církev, do značné míry díky úsilí mužů jako Anselm, si osobovala nárok na starověký primát Říma – a také se jí dařilo jej prosazovat. I přes to všechno se však něco zásadního změnilo. „Trpělivě snášet utrpení, nastavovat druhou tvář, modlit se za své nepřátele, milovat ty, kdo nás nenávidí“¹⁹: takové byly křesťanské ctnosti, jak je definoval Anselm. Všechny se od-

vozovaly od zaznamenaných výroků samotného Ježíše. Žádný křesťan, ani ten nejbezcitnější či sebelhostejnější, je nemohl bez alespoň trochy výčitek svědomí ignorovat. Že Syn Boží, zrozený ze ženy a odsouzený na smrt, jaká přísluší otroku, zemřel nepoznán svými soudci ve svém božství, bylo příležitostí k úvaze, která nutila k zamyšlení i nejzpuštěnější z vládců. Toto vědomí, zakotvené v samém jádru středověkého křesťanství, muselo v jejich svědomí zanechat závažné vnitřní tušení: Bůh má blíže k slabým než k mocným, blíže k chudým než k bohatým. Každý žebrák, každý padouch mohl být Kristem. „Tak budou poslední první a první poslední.“²⁰

Na římské aristokraty, kteří několik desetiletí před narozením Ježíše začali vybavovat své domy a lázně na Eskvilinu mramorovým obložení a květinovými záhony, by takové tvrzení působilo groteskně. Přesto se však jeho poselství nakonec uskutečnilo. A nikde o tom nebylo podáno výstižnější svědectví než právě v Římě. V kostele postaveném původně proto, aby zahnal zlého ducha nedaleko pohřbeného Nera, caesara obzvláště rozmařilého a zlovolného, byl v roce 1601 instalován obraz, který vzdával hold vyděděneckým počátkům křesťanského řádu města. Jeho tvůrce, mladý muž z Milána jménem Caravaggio, byl pověřen zobrazením ukřižování: nikoli však Krista, nýbrž jeho předního žáka Petra, rybáře, který podle evangelií opustil svou loďku a síť, aby následoval Ježíše, a z něhož se stal „dohlížitel“ – *episcopus* čili biskup – prvních křesťanů v Římě, než ho Nero poslal na smrt. Od Petrovy popravky se ve funkci římského biskupa – úřadu, s nímž se pojil primát nad celou církví a čestný titul *pappas* neboli „otec“ (papež) – vystřídal přes dvě stě mužů. Během více než patnácti století od Petrovy smrti autorita papežů rostla i slábla; za Caravaggiova života však byla stále ještě obrovská. Umělec ovšem dokázal udělat víc než jen oslavit její honosnost, její velkolepost a bohatství s ní spojené. Pozemskou velikost papežství doslova postavil na hlavu. Petr podle legendy žádal, aby byl ukřižován hlavou dolů, protože není hoden skončit stejně jako jeho Pán; a Caravaggio, který si jako téma obrazu zvolil právě tu chvíli, kdy je těžký kříž zvedán spodním koncem vzhůru, zobrazil prvního papeže v jeho autentické podobě – jako venkovana. Žádného starověkého umělce by nenapadlo vzdát čest římskému císaři způsobem, jímž Caravaggio zpodobil Petra: mučeného, poníženého, svlečeného takřka donaha. Přesto ve městě caesarů získal tak hluboce pokořený